

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ, ECONOMICS, ЭКОНОМИКА

**ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՉԱՐԳԱՑՄԱՆ ԿՐԹԱԿԱՆ ԲԱՂԱԴՐԻՉՈՎ
ՊԱՅՄԱՆԱՎՈՐՎԱԾ ԶԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԶՅՈՒՄ***

ՅՏԴ 330.3

10.52063/25792652-2022.3.14-191

ՍՈՒՐԵՆ ԱՎԵՏԻՍՅԱՆ

Հայաստանի Հանրապետության կրթության տեսչական մարմնի
հանրակրթության վարչության պետ,
պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,
ք.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
Suren-avetisyan@mail.ru

ՎԱՐԴՈՒԾ ԳՅՈՉԱԼՅԱՆ

Երևանի պետական համալսարանի
կառավարման և գործարարության ամբիոնի դոցենտ,
տնտեսագիտության թեկնածու,
ք.Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
vardushqyozalyan@ysu.am

Հոդվածի շրջանակում իրականացված վերլուծության նպատակն է վեր հանել ՀՀ տնտեսությունում մարդկային զարգացման հիմնախնդիրները, որոնք պայմանավորված են կրթական գործոններով: Ուսումնասիրության շրջանակում խնդիր է դրվել ներկայացնել մարդկային զարգացման հայեցակարգում կրթական բաղադրիչի տեղն ու կարևորությունը, Մարդկային զարգացման համաշխարհային զեկույցների մեթոդաբանության հիման վրա իրականացված վիճակագրական վերլուծության միջոցով վեր հանել ՀՀ-ում մարդկային զարգացման կրթական ցուցիչների շարժն ու աճի միտումները, դրանցով պայմանավորված խնդիրները:

Հետազոտության արդյունքներով պարզ է դարձել, որ ՀՀ-ում կրթական գործընթացում բնակչության ներգրավվածության հիմնական քանակական ցուցիչները՝ կրթության սպասվող տևողությունն ու միջին տևողությունը, թեև տարածաշրջանում զիջում են Վրաստանի նույն ցուցանիշներին, սակայն բավարար մակարդակում են և դրսևորում են կայունացման միտում: Այդուամենայնիվ, բուհական կրթության գրավչության նվազման նախանշանները, այլ հավասար պայմաններում առաջիկայում դրանց վրա կարող են իրենց բացասական ազդեցությունն ունենալ:

Մարդկային զարգացման համատեքստում առավել խնդրահարույց են հանրակրթության որակական ցուցանիշները՝ հատկապես սովորողների առաջադիմության արդյունքները հայոց լեզու և մաթեմատիկա առարկաներից:

* Հոդվածը ներկայացվել է 12.10.2022թ., գրախոսվել՝ 24.10.2022թ., տպագրության ընդունվել՝ 30.10.2022թ.:

Մտահոգիչ է ուսուցման վերջնարդյունքի գնահատման ուսուցիչների մոտեցումը, որը փաստում է աշակերտներին արհեստականորեն բարձր գնահատելու հակվածության մասին, ինչն առաջին հերթին արդյունք է ուսուցիչների անբավարար մոտիվացիայի՝ պայմանավորված առավելապես ցածր աշխատավարձով:

Հիմնաբառեր՝ մարդկային զարգացում, մարդկային զարգացման համաթիվ, կրթության սպասվող տևողություն, կրթության միջին տևողություն, կրթության որակ, կրթության վերջնարդյունք, սովորողների առաջադիմություն:

Նախաբան

Զանազան երրորդ դարի երրորդ տասնամյակի նախաշեմին, երբ աշխարհում մոլեգնող համավարակի պայմաններում Հայաստանին պատուհասեց նաև պատերազմը՝ իր անդառնալի հետևանքներով, տարբեր հարթակներում սկսեց ակտիվորեն շրջանառվել այն խոսույթը, որ մեր բոլոր «դժբախտությունների պատճառը» կրթության ոլորտի քաղաքականության ձախողումներն են ու տարիներ ի վեր կրթության որակի շարունակական անկումը:

Անշուշտ, ցանկացած մակրոիրավիճակ չի կարող պայմանավորված լինել միայն մեկ գործոնի ազդեցությամբ, այդուամենայնիվ, վիճակագրական տվյալները փաստում են կրթության ոլորտում առկա բազմաշերտ ու բազմապիսի խնդիրների մասին:

Համաձայն ՀՀ ՎԿ հրապարակման՝ 2022թ. հունիս ամսվա տվյալներով՝ տնտեսությունում միջին ամսական անվանական աշխատավարձը կազմում է 235195 դր., իսկ ըստ տնտեսության ինստիտուցիոնալ հատվածների՝ այն ամենացածրերից է հենց կրթության ոլորտում՝ 135211 դր., որը բարձր է միայն կացության և հանրային սննդի կազմակերպման (114344 դր.) ու սպասարկման այլ ծառայությունների (131420 դր.) ոլորտների միջին աշխատավարձերից: Գիտական հետազոտությունների և մշակումների ոլորտի միջին ամսական անվանական աշխատավարձը կազմել է 197090 դր., երբ օրինակ՝ շինարարության ոլորտում այն կազմել է 228263 դր. («Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը...» 65): Որևէ որակավորում չունեցող բանվորի միջին օրական եկամուտը կարճաժամկետ հատվածում շատ դեպքերում կարող է գերազանցել ուսուցչի և գիտաշխատողի միջին օրական եկամտին: Այսպիսի իրավիճակը ոչ միայն որոշակի վերաբերմունք է ձևավորում կրթության ու գիտության, այդ ոլորտների առանձին մասնագիտությունների նկատմամբ, այլև ազդում է բուհական կրթության գրավչության վրա:

Մասնավորապես, 2022-2023 ուստարվա համար բուհերին հատկացված ընդհանուր 22000 տեղից թափուր է մնացել 14158 տեղ: Թափուր տեղերը հիմնականում ոչ պետական և մարզային բուհերում են, որոնց հատկացված ընդհանուր 7500 տեղից համալրվել է միայն 131-ը («2022-2023 ուստարվա բուհերի ընդունելության արդյունքներ...»): Գնահատման և թեստավորման կենտրոնի տվյալներով՝ նախորդ տարվա համեմատ թեև դիմորդների ընդհանուր թիվն աճել է, սակայն բարձր է միասնական քննություններից «կտրվածների» թիվը՝ 3076 («3076 հոգի «կտրվել» է միասնական քննություններից...»), որը կազմում է միասնական քննություններին մասնակցածների թվի շուրջ 26.5%-ը:

Ցայտուն են դրսևորվում տարբեր մասնագիտությունների գծով բուհական կրթության առաջարկի ու պահանջարկի անհամամասնությունները: Մտահոգիչ է հատկապես այն վիճակագրությունը, որ շուկայում բարձր պահանջարկ ունեցող որոշ մասնագիտություններ, ինչպիսիք են՝ քիմիան, աշխարհագրությունը, երկրաբանությունը, քիմիական տեխնոլոգիաները, դիմորդների շրջանում գրավիչ չեն: Ըստ տնտեսության կարիքների վերհանման հիմքով Էկոնոմիկայի և Աշխատանքի ու սոցիալական հարցերի նախարարություններում իրականացված վերլուծության՝

շունկայում բարձր է, օրինակ, ագրարային ոլորտի մասնագետների պահանջարկը, մինչդեռ բոլոր մասնագիտությունների գծով Ագրարային համալսարան ընդունվել է ընդամենը 40 դիմորդ («2022-2023 ուստարվա բուհերի ընդունելության արդյունքներ...»):

Դիմորդները սակավաթիվ են նաև Մանկավարժական համալսարանում: Օրինակ՝ ֆիզիկա մասնագիտությամբ 2022թ. Մանկավարժական համալսարան է ընդունվել ընդամենը մեկ դիմորդ: Աշխատաշուկայում բարձր է գրադարանային տեղեկատվական աղբյուրներ, սուրդոմանկավարժություն, մշակութաբանություն մասնագիտությունների պահանջարկը, սակայն այդ ֆակուլտետներում ևս թափուր տեղերի թիվը մեծ է:

Աշխատաշուկայի իրավիճակի և բուհական կրթության համալրման մտահոգիչ պատկերի համատեքստում կարևոր է հասկանալ ՀՀ մարդկային ներուժի զարգացման ընդհանուր միտումներում կրթական բաղադրիչով պայմանավորված տեղաշարժերը և վեր հանել դրանցից բխող խնդիրները:

Կրթական բաղադրիչի տեղն ու դերը մարդկային զարգացման հայեցակարգում

Մարդկային զարգացման հայեցակարգը ՄԱԿ-ի կողմից որդեգրված մոտեցում է, որի հիմքում ընկած է 1990թ.-ից կիրառվող մարդկային զարգացման համաթիվը (ՄՀՀ)¹ (Human Development Index (HDI))՝ որպես կյանքի որակի միջազգային չափանիշ և թողարկման ու սպառման քանակական ցուցանիշների այլընտրանք: Այլ կերպ ասած՝ մարդկային զարգացման կողմնորոշիչ է հանդիսանում ոչ միայն կենսամակարդակը, որն արտահայտում է ապրանքների և ծառայությունների ֆիզիկական սպառման ծավալներն ու կառուցվածքը, այլ կյանքի որակը, որն ավելի ընդգրկուն հասկացություն է և ներառում է հասարակության անդամների զարգացման, պահանջմունքների ու շահերի համալիր բավարարվածության մակարդակը (Գյոզայան 50):

Մարդկային զարգացման համաթիվը հանդիսանում է պետական սոցիալական քաղաքականության առաջնահերթությունների սահմանման առանցքային չափորոշիչ՝ հնարավորություն տալով վեր հանել ՀՆԱ-ի նմանատիպ ցուցանիշներ ունեցող երկրների միջև մարդկային զարգացման տարբեր մակարդակների պատճառները:

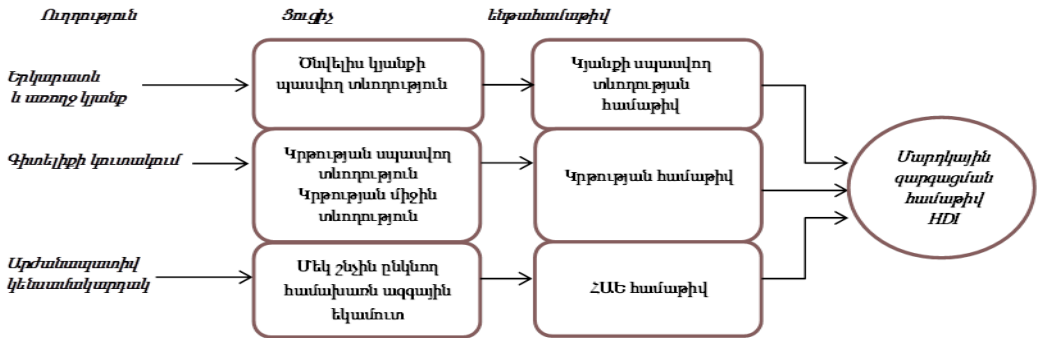
Մարդկային զարգացման հայեցակարգի շրջանակում, որպես կյանքի որակի երեք հիմնական ուղղություններ, դիտվում են երկարատև և առողջ կյանքի ապահովումը, գիտելիքի կուտակումը և արժանապատիվ կենսամակարդակը: Ուղղություններից յուրաքանչյուրն իր հերթին արտահայտվում է համապատասխան ցուցիչներով (գծանկար 1):

Համաձայն ՄՀՀ հաշվարկման մեթոդաբանության՝ գիտելիքի կուտակման հիմնական ցուցիչ են հանդիսանում կրթության սպասվող տևողությունն² (Expected Years of Schooling) ու կրթության փաստացի միջին տևողությունը (Mean Years of Schooling): Այս դեպքում խոսքը գնում է ֆորմալ կրթության մասին, որը ներառում է

¹ Մարդկային զարգացման համաթիվն իրենից ներկայացնում է կյանքի սպասվող տևողության, կրթության և մեկ շնչին ընկնող համախառն եկամտի՝ հաշվարկված առանձին ինդեքսների միջին թվաբանականը: Եթե համաթիվը գտնվում է 0.8 - 1 միջակայքում, ապա երկիրը աչքի է ընկնում կյանքի շատ բարձր որակով, 0.7-0.8 միջակայքի դեպքում՝ կյանքի բարձր որակով, 0.55 -0.7 միջակայքի դեպքում՝ կյանքի որակը գտնվում է միջին մակարդակում և եթե համաթիվը փոքր է 0.55-ից, ապա երկիրն առանձնանում է կյանքի ցածր որակով և լուրջ անելիքներ ունի մարդկային ներուժի զարգացման ուղղությամբ:

² Տարիների թիվը, որը սպասվում է, որ դպրոցական տարիքի հասած երեխան կանցկացնի ֆորմալ կրթության գործընթացում, եթե նրա կյանքի ընթացքում պահպանվեն կրթության մեջ բնակչության ներգրավվածության ընթացիկ միտումները:

դպրոցական տարիներից մինչև բուհական կրթության ավարտն ընկած ժամանակահատվածը: Որպես կրթությանն ուղղվող տարիների միջին ցուցանիշի առավելագույն շեմ ընդունվում է 15 տարին, իսկ սպասվող տարիների առավելագույն շեմ՝ 18 տարին, որը համարժեք է մագիստրոսի որակավորում ստանալու համար անհրաժեշտ ժամանակահատվածին: Կրթության սպասվող տևողության և փաստացի միջին տևողության ցուցանիշների հիման վրա հաշվարկվում է կրթության համաթիվը (“Human Development Report 2001” 240), որը մարդկային զարգացման համաթիվի առանցքային բաղադրիչ է:

Գծանկար 1. Մարդկային զարգացման համաթիվ կառուցվածքը¹

Մարդկային զարգացման համատեքստում կրթական գործոնի դերի և կարևորության հիմնավորման վերաբերյալ առկա հետազոտությունների արդյունքները փաստում են, որ հատկապես հանրակրթության ոլորտին ուղղվող պետական ծախսերի աճը ուղղակի դրական ազդեցություն է ունենում աշակերտների առաջադիմության և կրթությունը շարունակելու որոշման վրա, և գոյություն ունի դրական կորելիացիոն կապ այդ ծախսերի աճի և աշխատաշուկայի ցուցանիշների բարելավման միջև (Jackson, C. et al., Hyman, J., Lafortune, J. et al.): Կրթությանն ուղղված լրացուցիչ տարիների և եկամտի մեծության միջև կապը ևս տևտեսագիտության մեջ ամենափաստարկվածներից է: Սակայն հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ կրթությանն ուղղվող լրացուցիչ տարիները դրական ազդեցություն են ունենում նաև մեծահասակների մահացության ցուցանիշի կրճատման (Buckles, et al.), անազատության ցուցանիշի կրճատման (Lochner, L., and Moretti, E.), ինչպես նաև քաղաքացիական ակտիվության աճի վրա (Milligan, K. et al.): Իսկ մոր կրթական մակարդակն անմիջական ազդեցություն ունի նորածնի առողջության վրա (Currie, J., and Moretti, E.):

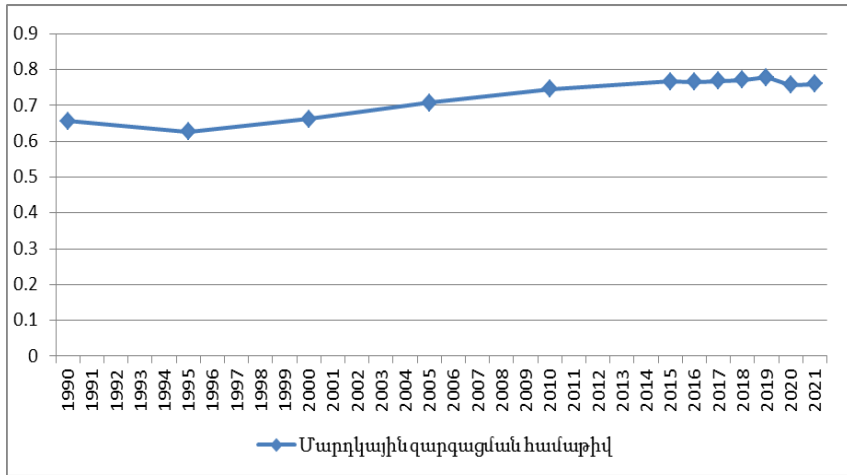
ՀՀ մարդկային զարգացման ցուցիչների շարժը և միտումները

Ուսումնասիրելով ՀՀ-ում ՄՉՀ-ի և դրա բաղադրիչների շարժը՝ ստանում ենք հետևյալ պատկերը (տե՛ս Գծանկար 2 և Աղյուսակ 1):

Դիտարկվող տվյալներից պարզ է դառնում, որ Հայաստանը ներառվում է կյանքի բարձր որակ ունեցող երկրների շարքում: Ավանդաբար մարդկային զարգացման շատ բարձր մակարդակ ունեցող երկրների շարքում առանձնանում են Սկանդինավյան երկրները, Շվեյցարիան, Իսլանդիան, Հունկոնգը, Իռլանդիան, Ավստրալիան: Մարդկային զարգացման 2021-2022թթ գեկույցի տվյալներով՝ ՄՉՀ

¹ Գծանկարը կազմվել է՝ ըստ ՄԱԿ-ի Զարգացման ծրագրի մեթոդաբանության (<https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>)

ամենաբարձր ցուցանիշները գրանցել են Շվեյցարիան (0.962), Նորվեգիան (0.961) և Իսլանդիան (0.959) (“Human development Report 2021/22” 272):

Գծանկար 2. ՀՀ մարղկային զարգացման համաթվի շարժը¹

Աղյուսակ 1.

ՀՀ Մարղկային զարգացման ցուցիչների շարժը²

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Մարղկային զարգացման համաթիվ	0.656	0.627	0.662	0.707	0.746	0.766	0.765	0.768	0.771	0.778	0.757	0.759
Զբաղեցրած հորիզոնականը	-	-	-	80	86	84	84	83	81	81	87	85
Կյանքի սպասվող տևողություն (տարի)	68.8	69.3	70.6	71.8	73.2	74.4	74.7	74.9	75.1	75.4	72.2	72
Կրթության սպասվող տևողություն (տարի)	10.9	10.4	11.2	11.4	13.1	13	13	13	13.1	13.1	13.1	13.1
Կրթության միջին տևողություն (տարի)	9.8	10.1	10.5	10.8	11.1	11.6	11.4	11.2	11.2	11.3	11.3	11.3
Մեկ շնչին ընկնող ՀԱԵ (դոլար)*	5210	3098	4178	7747	9745	11774	11570	12541	12934	13848	12454	13158

*Ցուցանիշը հաշվարկված է՝ ըստ 2017թ. գնորդունակության պարիտետի:

¹ Գծապատկերը կազմվել է՝ ըստ ՄԱԿ-ի Զարգացման ծրագրի տվյալների շտեմարանի, <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>

² Գծապատկերը կազմվել է՝ ըստ համապատասխան տարիների Մարղկային զարգացման համաշխարհային զեկույցների (Human Development Report) տվյալների և ՄԱԿ-ի Զարգացման ծրագրի տվյալների շտեմարանի:

ՀՀ ՄԶՀ-ը 1995թ.-ից դրսևորել է կայուն աճի միտում: Նվազում է դիտվել 2020թ., որ առավելապես պայմանավորված է եղել տնտեսական անկման հետևանքով մեկ շնչին ընկնող ՀՆԵ նվազմամբ, ինչպես նաև կյանքի սպասվող տևողության ցուցանիշի նվազումով: 2021թ. աճի միտումը վերականգնվել է, սակայն 2019թ. համեմատ դիրքային փոփոխությունը հետընթաց է արձանագրել 4 հորիզոնականով: Կյանքի սպասվող տևողության և մեկ շնչին ընկնող ՀՆԵ-ի պատմական ամենաբարձր ցուցանիշները գրանցվել են 2019թ., առաջինը՝ պայմանավորված 2018թ. քաղաքական իրադարձություններից հետո հասարակության շրջանում գեներացված բարձր որակյալ սպասումներով, երկրորդը՝ տնտեսական ակտիվության աճով:

Ինչ վերաբերում է կրթության ցուցանիշներին, ապա 1990-ականների համեմատ 2000-ականների ցուցանիշների աճը հետևանք է ոչ թե բնականոն գործընթացների, այլ 12-ամյա միջնակարգ կրթության և եռաստիճան բուհական համակարգի ներդրման: Կրթության սպասվող տևողության շարժը 2010թ.-ից կայուն է և գտնվում է 13-13.1 միջակայքում: Կրթության միջին տևողության ամենաբարձր ցուցանիշը գրանցվել է 2015թ.՝ 11.6 տարի, որը 2018թ.-ից կայունացել է 11.3 տարվա տիրույթում: Այսպիսով՝ փաստենք, որ համավարակն ու պատերազմական իրողությունները ՀՀ-ում մարդկային զարգացման համատեքստում ազդեցություն են ունեցել գերազանցապես ոչ կրթական ցուցիչների վրա, իսկ վերջիններս դրսևորում են կայուն միտում:

2021թ., ըստ Մարդկային զարգացման համաշխարհային զեկույցի, կրթության միջին տևողության բարձր ցուցանիշով աչքի են ընկել Գերմանիան (14.1), Շվեյցարիան (13.9), Իսլանդիան (13.8), ԱՄՆ-ը (13.7), ինչպես նաև Իսրայելը (13.3): Տարածաշրջանի երկրներից Ադրբեջանում (ՄԶՀ՝ 0.745, զբաղեցրած տեղը՝ 91) կրթության սպասվող տևողությունը 13.5 տարի է, միջին տևողությունը՝ 10.5 տարի: Վրաստանի (ՄԶՀ՝ 0.802, զբաղեցրած տեղը՝ 63) նույն ցուցանիշները համապատասխանաբար կազմում են 15.6 տարի և 12.8 տարի, ինչը վկայում է այն մասին, որ Հարավային Կովկասում կրթական գործընթացներում բնակչության ներգրավվածության առավել բարենպաստ իրավիճակով առանձնանում է հենց Վրաստանը:

Ակնհայտ է, որ և՛ կրթության սպասվող տևողությունը, և՛ միջին տևողությունը քանակական ցուցանիշներ են և առավելապես պատկերացում են տալիս կրթական գործընթացում բնակչության ներգրավվածության մասին, ինչը խիստ կարևոր է, սակայն չի ներառում կրթության որակական ասպեկտը: Այդ իսկ պատճառով պատկերն ամբողջական չի կարող լինել առանց կրթության որակական տարրով պայմանավորված խնդիրների դիտարկման:

Կրթության որակով պայմանավորված խնդիրները

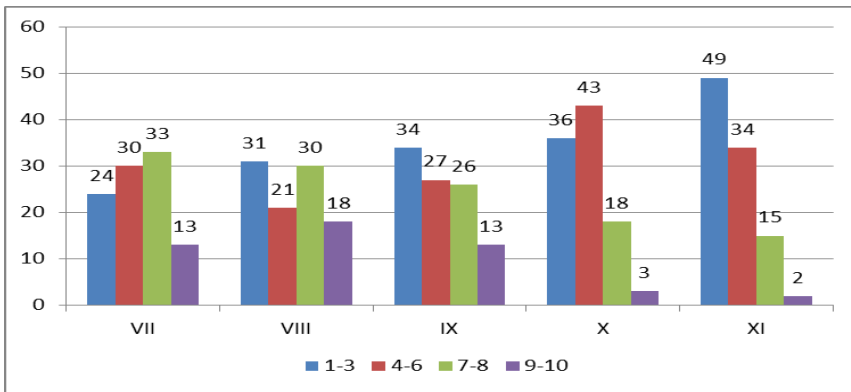
Կրթության որակը բարդ և համընդգրկուն հասկացություն է, որը կապված է կրթության չափելի վերջնարդյունքի սահմանման և վերհանման հետ: Գոյություն ունեն կրթության որակի սահմանման և գնահատման բազմապիսի մոտեցումներ, որոնք տարբերվում են՝ կախված երկրից, օրենսդրությունից, սոցիալական նորմերից և այլն, սակայն հիմնականում տարբեր երկրներում կրթության որակի չափման մեխանիզմները համապատասխանեցված են ՄԱԿ-ի տարբեր կառույցներում կրթության որակի վերաբերյալ ընդունված փաստաթղթերի տրամաբանությամբ:

2020թ. Մարդկային զարգացման համաշխարհային զեկույցում ի թիվս մարդկային զարգացման որակական ցուցիչների՝ ներկայացված են կրթության որակի 2010-2019թթ. միջին ցուցանիշները՝ ըստ երկրների («Human Development Report 2020» 369-373): Որպես կրթության որակի գնահատման չափանիշներ՝ ընդունվել են տարրական դպրոցում 1 ուսուցչին ընկնող աշակերտների միջին թիվը, տարրական դպրոցի՝ վերապատրաստում անցած ուսուցիչների տեսակարար կշիռը, տարրական ու միջնակարգ դպրոցներում ինտերնետի հասանելիության մակարդակը, PISA

(Programme for International Student Assessment) ծրագրի¹ արդյունքները՝ ըստ տեքստային աշխատանքի, մաթեմատիկայի և բնագիտական առարկաների: ՀՀ-ում 2010-2019թթ. տարրական դպրոցում 1 ուսուցչին բաժին է ընկել միջինում 15 աշակերտ, որը համարժեք է այնպիսի երկրների ցուցանիշին, ինչպիսիք են, օրինակ, Սինգապուրը և Միացյալ Թագավորությունը: Ադրբեջանում ցուցանիշը ևս 15 է, Վրաստանում՝ 9 (“Human Development Report 2020” 369-373):

ՀՀ-ում տարրական դպրոցի՝ վերապատրաստում անցած ուսուցիչների միջին կշռի ցուցանիշը ներկայացված չէ: Այդուամենայնիվ, նշենք, որ ՀՀ-ում ուսուցիչների վերապատրաստման նոր համակարգի (երբ վերապատրաստման քաղաքականությունը մշակում է Կրթության զարգացման և Նորարարությունների ազգային կենտրոնը, իսկ վերապատրաստումներն իրականացնում են հավաստագրված մասնավոր կազմակերպությունները) և դրանից ակնկալվող արդյունքների վերաբերյալ փորձագիտական կարծիքները միանշանակ չեն: Ռիսկեր կարող են առաջանալ մասնավորապես տարբեր կազմակերպություններում լավագույն վերապատրաստող կադրերի ցրման, ինչպես նաև վերապատրաստող կազմակերպությունների՝ գործունեության տարբեր այլ ոլորտներում ներգրավված լինելու հետ կապված (հաչատրյան): Նշենք սակայն, որ ՀՀ ուսուցիչների որակական կազմի վրա ազդող հիմնական գործոնը շարունակում է մնալ ցածր աշխատավարձը, որի արդյունքում սովորողների շրջանում խիստ ցածր է մանկավարժական մասնագիտությունների գրավչությունը, և դպրոցներից հոսքը դեպի մանկավարժական բուհեր ապահովվում է հիմնականում ի հաշիվ ցածր առաջադիմություն ունեցող աշակերտների:

Ինտերնետի հասանելիության ցուցանիշը տարրական և միջնակարգ դպրոցում 100% է (“Human Development Report 2020” 370): Ինչ վերաբերում է PISA արդյունքներին, ապա դրանք ներկայացված են միայն ՏՀԶԿ երկրների համար, որտեղ ծրագիրը կիրառվում է:

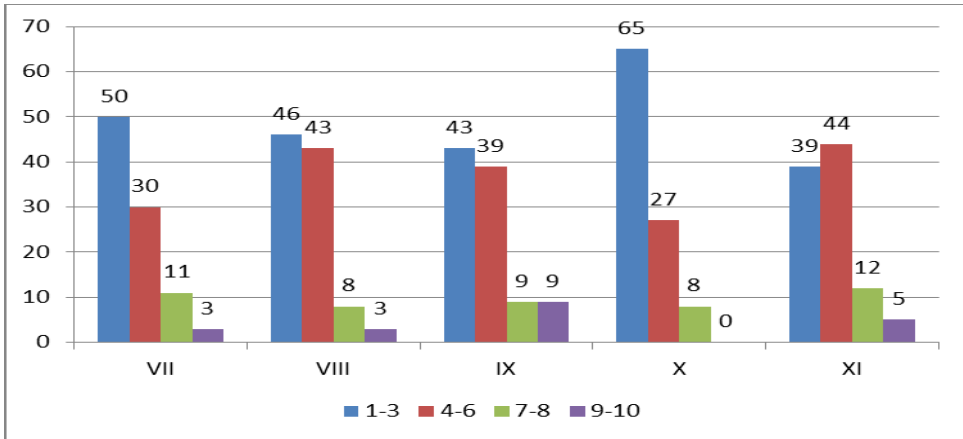
Պատկեր 3. Հայոց լեզու առարկայից թելադրության գնահատականների արդյունքներն (%)՝ ըստ դասարանների²

¹ Սովորողների կրթական արդյունքների որակական գնահատման միջազգայնորեն ճանաչված մոնիթորինգային ծրագիր է, որը իրականացվում է ՏՀԶԿ անդամ երկրներում, եռամյա պարբերականությամբ, սկսած 2000թ.-ից: Ծրագրի նպատակն է պատասխանել հետևյալ հարցին. Որքանով են պարտադիր հանրակրթություն ստացող 15 տարեկան սովորողները տիրապետում մարդկային գործունեության տարբեր ոլորտներում տարաբնույթ խնդիրների լուծման, շփման և սոցիալական հարաբերություններում անհրաժեշտ գիտելիքների, հմտությունների և կարողությունների:

² Պատկերը կազմվել է՝ ըստ ՀՀ Կրթության տեսչական մարմնի՝ «Դպրոցների կրթական գործընթացի որակի գնահատման արդյունքների վերաբերյալ համեմատական վերլուծություն» հաշվետվության տվյալների:

ՀՀ-ում առանձին առարկաների շրջանակում ՀՀ Կրթության տեսչական մարմնի կողմից իրականացվում է աշակերտների առաջադիմության գնահատում, որի արդյունքները ձևավորել են բավականին մտահոգիչ պատկեր: Այսպես՝ 2020թ. առաջին եռամսյակում 7-11-րդ դասարաններում մնացորդային գիտելիքի ստուգման նպատակով Շիրակի, Արմավիրի, Կոտայքի մարզերի և Երևանի թվով 9 ընտրանքային հանրակրթական հաստատություններում մաթեմատիկա և հայոց լեզու առարկաներից հանձնարարվել են գրավոր աշխատանքներ՝ նախորդ դասարանի անցած նյութին համապատասխան:

Ըստ առարկաների՝ ստացված գնահատականների տոկոսային պատկերը արտահայտված է Գծանկար 3-ում և Գծանկար 4-ում:

Գծանկար 4. Մաթեմատիկա առարկայից գրավոր աշխատանքի գնահատականների արդյունքներն (%)՝ ըստ դասարանների¹

Գծանկարների տվյալներից պարզ է դառնում, որ երկու առարկաներից էլ բոլոր դիտարկված դասարաններում մեծ տեսակարար կշիռ ունեն «անբավարար» (1-3) գնահատականները: Ընդ որում, հայոց լեզվի դեպքում «անբավարար» գնահատականների տեսակարար կշիռն աճում է դասարանի բարձրացմանը զուգընթաց՝ 11-րդ դասարանում հասնելով 49%-ի: Մաթեմատիկա առարկայից բոլոր դասարաններում ամենամեծ տեսակարար կշիռ ունի «անբավարար» գնահատականը, մասնավորապես 10-րդ դասարանում այն կազմել է 65 %: Հայոց լեզվից միջին գնահատականը 5 է, մաթեմատիկացից՝ 4:

9-րդ դասարանում, որտեղ աշակերտի տարիքը համարժեք է PISA ծրագրում ներգրավվող աշակերտների տարիքին (15 տ.), հայոց լեզվից «անբավարար» գնահատականների տեսակարար կշիռը 34% է, մաթեմատիկայից՝ 43%:

Համադրելով սովորողների գրավոր աշխատանքների արդյունքները նույն առարկայից նախորդ տարվա ամփոփիչ գրավոր աշխատանքի արդյունքների հետ («Դպրոցների կրթական գործընթացի որակի գնահատման...2021» 4-7)՝ պարզ է դարձել, որ հայոց լեզու առարկայից նախորդ տարի ամփոփիչ գրավոր աշխատանքից «անբավարար» են ստացել սովորողների ընդամենը 5%-ը, մինչդեռ տրված թելադրությունից՝ 35 %-ը: Նմանատիպ պատկեր է նաև մաթեմատիկայի դեպքում: Նախորդ տարի ամփոփիչ գրավոր աշխատանքից «անբավարար» են ստացել

¹ Գծանկարը կազմվել է ըստ ՀՀ Կրթության տեսչական մարմնի՝ «Դպրոցների կրթական գործընթացի որակի գնահատման արդյունքների վերաբերյալ համեմատական վերլուծություն» հաշվետվության տվյալների:

սովորողների 56%-ը, տրված գրավոր աշխատանքից՝ 47 %-ը: Հատկանշական է, որ պատկերը փոխվում է «գերազանց» (9-10) գնահատականի դեպքում: Մաթեմատիկայի ամփոփիչ գրավորից «գերազանց» են գնահատվել 12%-ը, տրված աշխատանքից՝ ընդամենը 5%-ը, հայոց լեզվի դեպքում արդյունքները համապատասխանաբար 14% և 11% են: Տվյալները վկայում են այն մասին, որ հանրակրթական դպրոցներում ձևավորված սոցիոմշակութային միջավայրի պայմաններում ուսուցիչները հակված են գնահատականներ շռայլել (հատկապես ցածր առաջադիմությամբ սովորողներին), ինչն աղավաղում է առաջադիմության իրական պատկերը:

Այսպիսով՝ փաստենք, որ երկու առարկաների դեպքում էլ մնացորդային գիտելիքի արդյունքները խնդրահարույց են, և կարիք կա ուսուցման որակը բարձրացնելու խիստ անհրաժեշտության՝ հաշվի առնելով, որ գնահատված որոշ դպրոցներում գրավոր աշխատանքների միջին ցուցանիշը ստացվել է 4-ից՝ պարտադիր

նվազագույնից էլ ցածր («Դպրոցների կրթական գործընթացի որակի գնահատման...2021» 4-7): Այսպիսի պատկերն արտացոլվում է բուհական միասնական ընդունելության քննությունների նվազագույն շեմը չհաղթահարածների բարձր տեսակարար կշռի վրա:

Նշենք նաև, որ դիտարկված դպրոցներում իրականացվել է նաև հարցման միջոցով աշակերտների կողմից ուսուցիչների գնահատում, որտեղ հարցերը դասակարգվել են այնպիսի չափանիշներով, ինչպիսիք են՝ դասի ընթացքը, կյուրթի մատուցումը, աշակերտներին խրախուսելը, ուսուցիչ-աշակերտ կապը, դասարանի կառավարումը և այլն: Տվյալների վերլուծությունից պարզվել է, որ դպրոցներում առկա է բարենպաստ միջավայր կրթական ու դաստիարակչական գործընթացը արդյունավետ իրականացնելու համար: Մասնավորապես, ըստ սովորողների մեծամասնության պատասխանների՝ ուսուցիչները կյուրթ մատուցում են այնպես, որ աշակերտները յուրացնեն այն և կարողանան ինքնուրույն աշխատել, սովորողներին ներգրավում են դասապրոցեսում, գնահատում նրանց կարողություններին համապատասխան («Սովորողների կողմից ուսուցիչների գործունեության գնահատման...» 2): Ստացվում է հակասական պատկեր. բարենպաստ կրթական միջավայրում «անբավարար» գնահատականների խիստ բարձր տեսակարար կշիռ: Կարծում ենք, այս դեպքում ևս գնահատումն օբյեկտիվ չէ, քանի որ աշակերտները հակված են բոլոր չափանիշներով բարձր գնահատել այն ուսուցիչներին, որոնք բարձր են գնահատել իրենց: Ստացվում է փակ շրջան, որը քողարկում է կրթության իրական որակական պատկերը:

Մաթեմատիկա առարկայից 2021 թ. գրավոր աշխատանք է հանձնարարվել նաև Վայոց Ձորի, Սյունիքի, Արմավիրի, Շիրակի, Արարատի, Լոռու մարզերի թվով 16 դպրոցներում: Արդյունքները նախորդ տարվանից շատ չեն տարբերվում: 1185 սովորողներից անբավարար են ստացել 568-ը (48%): Գրավոր աշխատանքների միջին գնահատականը կազմել է 4.2 («Դպրոցների կրթական գործընթացի որակի գնահատման...2022» 7):

Այսպիսով՝ կարող ենք նշել, որ ՀՀ-ում մարդկային զարգացման՝ կրթության որակի ցուցիչներից ամենախնդրահարույցը սովորողների առաջադիմությունն է, որի ցածր ցուցանիշի վրա կրթական ծրագրերով նախատեսված կյուրթի բարդությունից և այլ գործոններից գատ, մեծ ազդեցություն ունի գնահատման օբյեկտիվության ցածր մակարդակը, ինչն իր հերթին արդյունք է մասնավորապես ուսուցիչների կյուրթական և ոչ կյուրթական մոտիվացիայի ոչ բավարար մակարդակի:

Նույնիսկ նորագույն տեխնոլոգիաներով գերհագեցված միջավայրում կազմակերպվող և ամենաբարձր որակավորում ունեցող ուսուցիչների առկայությամբ կրթական գործընթացի վերջնարդյունքը չի կարող գոհացուցիչ լինել, եթե այդ վերջնարդյունքի չափումը օբյեկտիվ և միանշանակ չէ: Հետևապես, առաջին հերթին

խնդիր կա գնահատման մեխանիզմների ու մոտեցումների վերանայման, ինչպես նաև հասարակական կյանքում կրթության ոլորտի աշխատողների դերի վերաառժևորման:

Եզրակացություն

Ամփոփելով նշենք, որ ՀՀ-ում մարդկային զարգացման համաթվի կրթական ցուցիչները՝ կրթության սպասվող տևողությունն ու միջին տևողությունը, վերջին տարիներին ցուցաբերել են կայունացման միտում և էապես ազդեցություն չեն կրել սոցիալ-տնտեսական ցուցանիշների վայրիվերումներից: Այդուամենայնիվ, հասարակության շրջանում բուհական կրթության գրավչությունը նվազման նախանշաններն ազդակ են առ այն, որ այլ հավասար պայմաններում այդ ցուցանիշները տեսանելի ապագայում կարող են բացասական աճ ունենալ մարդկային զարգացման համաթվի վրա համապատասխան ազդեցությամբ:

Մարդկային զարգացման միտումներում կրթության որակական ցուցիչներից հատկապես մտահոգիչ են հանրակրթական համակարգում սովորողների առաջադիմության արդյունքները հենքային՝ հայոց լեզու և մաթեմատիկա առարկաներից: ՀՀ ԿՏՍ ստուգիչ գրավորների արդյունքներով խիստ բարձր է «անբավարար» գնահատականի տեսակարար կշիռը, իսկ միջին գնահատականը գտնվում է «բավարարի» նվազագույն շեմի միջակայքում: Ստուգիչ գրավորների «անբավարար» գնահատականի տեսակարար կշիռը զգալիորեն գերազանցում է նախորդ տարվա ամփոփիչ գրավոր աշխատանքի արդյունքներով նույն ցուցանիշին, որը խոսում է ուսուցիչների կողմից բավարար գիտելիքներ չունեցող աշակերտներին ավելի բարձր գնահատելու և դրանով իսկ գնահատման միջին ցուցանիշն արհեստականորեն բարձրացնելու մասին, ինչը խաթարում է կրթության որակի իրական օբյեկտիվ պատկերը: Այսպիսի իրավիճակի վրա մեծ ազդեցություն ունի ուսուցիչների մոտիվացվածության ցածր մակարդակը՝ պայմանավորված, առաջին հերթին, ցածր աշխատավարձով և հասարակական կյանքում ուսուցչի դերի ու կարևորության թերառժևորմամբ: Հետևապես կրթության ոլորտի քաղաքականության թիրախում պետք է դիտարկել ուսուցիչների նյութական և ոչ նյութական մոտիվացվածության բարձրացման միջոցով մանկավարժական կրթության գրավչության խթանումը, ինչն իր հերթին միջնաժամկետ ու երկարաժամկետ հատվածում անխուսափելիորեն կբերի հանրակրթության որակի, հետևաբար նաև՝ մարդկային զարգացման ցուցանիշների բարելավման:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Գյոզալյան, Վարդուշ. *Տնտեսությունը և սոցիալական արդարությունը*, Էդիթ պրինտ, Երևան, 2022, 254 էջ:
2. Դպրոցների կրթական գործընթացի որակի գնահատման արդյունքների վերաբերյալ համեմատական վերլուծություն, ԿՏՍ, 2021, <http://eib.am>:
3. Դպրոցների կրթական գործընթացի որակի գնահատման արդյունքների վերաբերյալ համեմատական վերլուծություն, ԿՏՍ, 2022, <http://eib.am>:
4. Խաչատրյան, Սերոբ. «Ուսուցիչների վերապատրաստման մասին», *168 ժամ*, 15. մարտ, 2020, <https://168.am/2020/03/15/1272982.html>:
5. Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2022թ. հունվար–հունիսին, տեղեկատվական ամսական զեկույց, Երևան, 2022:
6. Սովորողների կողմից ուսուցիչների գործունեության գնահատման արդյունքների վերլուծություն, ԿՏՍ, 2021, <http://eib.am>:
7. 2022-2023 ուստարվա բուհերի ընդունելության արդյունքներ. թվային տվյալներ. *Հետք*, 04. օգոստոս, 2022, <https://www.hetq.am/hy/article/147085>
8. 3076 հոգի «կտրվել» է միամնական քննություններից , Առավոտ, 25. Հուլիս, 2022, <https://www.aravot.am/2022/07/25/1282023/>

9. Buckles, K., A. Hagemann, O. Malamud, M. Morrill, and A. Wozniak. 2016. “The Effect of College on Health.” *Journal of Health Economics* 50, pp. 99–114.
10. Currie, J., and E. Moretti. 2003. “Mother’s Education and the Intergenerational Transmission of Human Capital: Evidence from College Openings and Longitudinal Data.” *Quarterly Journal of Economics* 118, pp. 1495–1532, <https://academic.oup.com/qje/article/118/4/1495/1925120?login=true>.
11. Human Development Report 2001, Making New Technologies Work for Human Development, UNDP, 2001, <https://hdr.undp.org/system/files/documents/hdr2001enpdf.pdf>
12. Human Development Report 2020, The Next Frontier, Human Development and Anthropocen, UNDP, <https://hdr.undp.org/system/files/documents/hdr2020pdf.pdf>
13. Human Development Repot 2021/22, Uncertain Times, Unsettled Lives: Shaping our Future in a Transforming World, UNDP, 2022, https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22pdf_1.pdf
14. Hyman, J. “Does Money Matter in the Long Run? Effects of School Spending on Educational Attainment.” *American Economic Journal: Economic Policy* 9, no.4, 2017. pp. 256–280. <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/pol.20150249>
15. Jackson, C., R. Johnson, and C. Persico. “The Effects of School Spending on Educational and Economic Outcomes: Evidence from School Finance Reforms.” *Quarterly Journal of Economics* 131, no. 1, 2016, pp. 157–218.
16. Lafortune, J., J. Rothstein, and D. Schanzenbach.. “School Finance Reform and the Distribution of Student Achievement.” *American Economic Journal: Applied Economics* 10, no. 2, 2018, pp.1–26, <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/app.20160567>.
17. Lochner, L., and E. Moretti. “The Effect of Education on Crime: Evidence from Prison Inmates, Arrests, and Self-Reports.” *American Economic Review* 94, no. 1, 2004, pp. 155–189. doi:10.1257/000282804322970751.
18. Milligan, K., E. Moretti, and P. Oreopoulos. “Does Education Improve Citizenship? Evidence from the United States and the United Kingdom.” *Journal of Public Economics* 88, 2004, pp.1667–1695.

WORKS CITED

1. Dprocneri krt'akan gorc'ynt'aci voraki gnhatman ardyunqneri veraberyal hamematakan verluc'ut'yun, KTM , [Comparative Analysis of the Results of the Evaluation of the Quality of the Educational Process of Schools, Education Inspection Body, Yerevan] 2021. (In Armenian)
2. Dprocneri krt'akan gorc'ynt'aci voraki gnhatman ardyunqneri veraberyal hamematakan verluc'ut'yun, KTM, [Comparative Analysis of the Results of the Evaluation of the Quality of the Educational Process of Schools, Education Inspection Body, Yerevan] 2022. (In Armenian)
3. Gyozyalyan, Vardush. Tntesytyuny' ev socialakan ardarut'yuny', Erevan, [The Economy and The Social Justice, Yerevan] 2022. (In Armenian)
4. Hayastani Hanrapetut'yan social-tntesakan vitchaky' 2022t'. hunvar–hunisin, teghekatvakan amsakan zekuyc [The Socio-economic Situation of the Republic of Armenia in January-June 2022, Informative Monthly Report, Yerevan] 2022. (In Armenian)
5. Khachatryan, Serob. «Usucichneri verapatrastman masin», [“About teacher training”], 2020. <https://168.am/2020/03/15/1272982.html> (In Armenian)

6. Sovoroghneri koghmic usucichneri gorc'uneut'yan gnahatman ardyunqneri verluc'ut'yun, KTM [Analysis of the Results of Evaluation of Teachers' Activities by Students, Education Inspection Body, Yerevan] 2021. (In Armenian)

7. 2022-2023 ustarva buheri y'ndunelut'yan ardyunqner. t'vayin tvyalner. [2022-2023 University Admission Results, Digital Data, Yerevan] 2022. <https://www.hetq.am/hy/article/147085> (In Armenian)

8. 3076 hogi «ktrvel» e' miasnakan qnnut'unneric [3076 People Fail the Joint Exams] 2022. <https://www.aravot.am/2022/07/25/1282023/> (In Armenian)

HUMAN DEVELOPMENT PROBLEMS IN RA CAUSED BY EDUCATIONAL COMPONENT

SUREN AVETISYAN

*RA Education Inspection Body,
General Education Department, Head,
Ph.D. in History, Associate Professor
Yerevan, The Republic of Armenia*

VARDUSH GYOZALYAN

*Yerevan State University, Chair of Management and Business,
Ph.D. in Economics, Associate Professor
Yerevan, The Republic of Armenia*

The purpose of the analysis carried out within the framework of the article is to identify the problems of human development in the Armenian economy caused by educational factors.

The objectives of the study are the follows: to show the place and importance of the educational component in the concept of human development, to study the dynamics and trends of growth of educational indicators of human development in the Republic of Armenia through statistical analysis carried out on the basis of the methodology of the World Human Development Reports, as well as to identify the problems caused by that indicators.

According to the results of the study, the main quantitative educational indicators of human development are expected years of schooling and mean years of schooling, showing the population involvement in educational process, inferior to analogous indicators of Georgia, but they are at a sufficient level and tend to stabilize. Nevertheless, signs of a decrease in the attractiveness of higher education, ceteris paribus, may have a negative impact on these indicators in the near future.

In the context of human development, the most problematic are the qualitative indicators of general education, especially the results of student achievement in the subjects of Armenian language and mathematics.

The approach of teachers to the assessment of the final result of education is especially alarming, which indicates a tendency towards overestimation of student grades, which is a consequence of the lack of motivation of teachers, primarily due to low wages.

Keywords: *Human Development, Human Development Index, Expected Years of Schooling, Average Years of Schooling, Quality of Education, Learning Outcomes, Student Achievement.*

**ПРОБЛЕМЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ В РА ОБУСЛОВЛЕННЫЕ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМ СОСТАВЛЯЮЩИМ****СУРЕН АВETИՏՅԱՆ**

*начальник управления общего образования
инспекционного органа образования РА,
кандидат исторических наук, доцент,
г.Ереван, Республика Армения*

ВАРДУՏ ԴԵՅԱԼՅԱՆ

*доцент кафедры управления и предпринимательства
Ереванского государственного университета,
кандидат экономических наук, доцент,
г.Ереван, Республика Армения*

Целью анализа, проведенного в рамках статьи, является выявление проблем человеческого развития в экономике РА, вызванные образовательными факторами. В рамках исследования были поставлены задачи: показать место и значение образовательного компонента в концепции человеческого развития, посредством статистического анализа, проведенного на основе методологии Всемирных отчетов о человеческом развитии, изучить динамику и тенденции роста образовательных показателей человеческого развития в РА, а так же выявить вызванные ими проблемы.

Результат исследования показали, что в РА основные количественные показатели вовлеченности населения в образовательный процесс – ожидаемая и средняя продолжительности обучения, хотя в регионе и уступают аналогичным показателям Грузии, но находятся на достаточном уровне и имеют тенденцию к стабилизации. Тем не менее, признаки снижения привлекательности вузовского образования, при прочих равных условиях, уже в ближайшее время могут оказать на них негативное влияние.

В контексте человеческого развития наиболее проблематичными являются качественные показатели общего образования, особенно результаты успеваемости учащихся по предметам «Армянский язык» и «Математика».

Особенно предвзятым представляется подход учителей к оценке конечного результата образования, что свидетельствует о тенденции к необъективному завышению оценок учащихся, что является следствием недостаточной мотивированности учителей, в первую очередь, из-за низкой заработной платы.

Ключевые слова: *человеческое развитие, индекс человеческого развития, ожидаемая продолжительность обучения, средняя продолжительность обучения, качество образования, конечный результат обучения, успеваемость учащихся.*